

TASFIYE EDİLEN DEVLETÇİLİK ve ÖRGÜTLENME: Piyasacı Devletçilikten Piyasaya

Aslı YILMAZ*

Türkiye’de 1930’lu yıllarda benimsenen devletçilik politikası, “dünya koşullarının zorlaması” ya da “yönetici kadronun elyordamı – pragmatizm tavrı” savlarıyla açıklanamaz. Türkiye’de devletçilik, kapitalizmin 1929 bunalımı ile sosyalizm çağında, plancı-devletçilik ile piyasacı devletçilik modelleri arasında yaşanan sert ve açık bir toplumsal-siyasal mücadele sonunda biçimlenmiştir. Bu yazı, devletçiliğin plancı ve piyasacı modellerinin öyküsünü ve özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Türkiye’de devletçilik politikasını açıklamak üzere, politikanın kuruluş yılları incelemeye tabi tutulmakta, plancı ve piyasacı devletçilik modellerinin serüveni ve örgütsel yapıları ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: devletçilik, Sümerbank, Mustafa Şeref Özkan, 1930, planlama

“Özelleştirmede satıyorsun, satıyorsun bitmiyor. Bu kadar komünist bir ülkeymişiz. Komünizmin ağıdalsıymışız!”¹ diyen Maliye Bakanı bir tek berber dükkanlarının devlet elinde olmadığını ekliyor. Neo-liberal politikaların savunucusu Maliye Bakanı’na göre piyasaya devlet müdahalesi en aza indirilmelidir. Devlet, bireylerin özgür girişimlerini engellemekten vazgeçmeli ve özel sektör lehine piyasadan çekilmelidir. Diğer bir deyişle, neo-liberal politikalar 1930’lu yıllarda benimsenen devletçilik ve bu politikanın örgütsel yapıları olan kamu iktisadi teşebbüslerini hedef gösterir: Devletçilik, özel sektörü dışlamış ve özel sektör aleyhine devlet işletmeciliğini genişletmiştir.

Peki 1930 ila 1980 arasında hüküm süren devletçilik politikası, gerçekten de özel girişimciliği dışlayan ona alternatif bir düşünün ürünü müdür?

Bu sorunun yanıtı ekonomi politikasının özgörevinde yatar. 1930’lu yılların ikinci yarısından bu yana var olan devletçiliğin varlık nedeni özel sektörün kendi tasarrufuyla yeşeremediği koşullarda devletin özel sektöre gerekli sermaye birikimini, teknik yardımı ve teşviği sağlamak

* Arş. Gör, ODTÜ; AÜ SBE Yönetim Bilimleri Bütünleşik Doktora Öğrencisi, yasli@metu.edu.tr. Bu çalışmanın ortaya çıkması sürecinde gösterdiği destek için Birgül Ayman Güler’e teşekkür borçluyum.

¹ Kemal Unakıtan, “Satıyoruz satıyoruz bitmiyor ne komünist ülkeymişiz”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 2007.

için kayış görevi görmektir. Bu nedenle, hedef gösterilenin aksine tasfiye edilen ne sosyalist devlettir ne de ekonomide devletin başat ve tek aktör olarak hareket ettiği türden bir devletçilik politikasıdır. Dolayısıyla fiilen tasfiye edilen, özel sektöre sermaye transferi için devleti aktarım kayışı olarak gören piyasa öncüsü devletçi politikadır. Günümüzde özel sektör “bırakınız yapınlar” dendiğinde harekete geçebilecek kadar palazlanmış ya da kendine başka payandalar bularak güçlenmiştir.² Kamu işletmeciliği de bu nedenle piyasadaki geçici varlığını kendi inisiyatifleriyle sonlandırmaktadır, öz görevini tamamlamıştır. Bu politikanın amaç ve hedefleri 1932 yılında beliren piyasacı-devletçilik modelinde açıkça ortaya konur. Bu nedenle, Türkiye’de 1932 yılı sonrasında başlayıp farklı aşamalardan geçerek 1980’lere kadar hüküm süren devletçilik, kapitalizme alternatif bir ideolojinin ürünü olmadığı gibi aksine kapitalizmin özgül bir aşamasının ürünüdür.

Ne var ki, 1930’lu yıllarda uygulamaya girmiş olan devletçilik politikası, hiç de tek ve tartışmasız yol olarak doğmamış görünmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen 1930-1934 arası dönemdeki ekonomi politikası, uygulamaya giren ve uzun yıllar uygulamada kalan devletçilik politikasının ilgi çekici bir siyasal çatışma pahasına kabul edildiğini göstermektedir. 1930-1934 yılları, devletçilikte iki ayrı yön olduğunu, bunlardan birinin plancı-devletçilik modeli temelinde yürürken ikincisinin piyasacı-devletçilik³ denebilecek bir model öngördüğünü göstermektedir. 1932 yılı, plancı-devletçiliğin uygulamada kurulduğu yılken, 1933 bu modelin tasfiyesi, 1934 ise yerine gelen piyasacı-devletçiliğin kurulma yılıdır. Bu çalışma, işte bu ilginç ve öğretici tartışmayı konu almakta, 1930 ila 1932 arasında merkez üsse yerleşen ve komutayı eline alan plancı-devletçilik ile 1932 sonrasında iktidara gelen piyasacı-devletçilik modellerini siyasal-örgütsel yapılarını karşılaştırarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu dönemde devletçilik modeli üzerinden yürüyen şey, asıl olarak bir siyasal çatışmadır. Ekonomi politikasının ve planlamanın karargahı konumundaki İktisat Vekaleti’nde 1932 yılında yaşanan ani bir görev

² Serije Sezen 1930’lu yıllar devletçiliğinin ortaya çıkmasının nedenlerini sıralarken, bu dönemde bırakınız yapınlar dendiğinde yapacak özel sermayenin olmadığından bahseder. Serije Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, TODAİE Yayın No. 293, Ankara, Mayıs 1999.

³ Devletçilik modellerine ilişkin ayırım ve adlandırmada yararlanılan temel kaynak: Birgül Ayman Güler, “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, içinde Birgül Ayman Güler (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 1-20.

değişikliği (Mustafa Şeref Özkan'ın vekillikten alınarak yerine Celal Bayar'ın getirilmesi), iktidar içerisindeki siyasal çatışmayı gözler önüne serer. Nitekim, devletçilik modeli üzerinde yapılan tartışma, farklı siyasal-yönetimsel temellerden yükselmektedir. Kısaca, planlı-devletçilik, *kamusal tasarrufların devlet tarafından bir plan dahilinde sanayi yatırımlarına yönlendirilmesini öngörmekteyken*, 1932 yılında mali sermaye kesiminin İktisat Vekaletini yani karar mekanizmasını ele geçirmesi ile gelen piyasacı-devletçilik *devlet eli ile toplanan milli tasarrufların özel finans-sanayi sektörüne* aktarılmasını; bireyciliğin ve özel girişimciliğin esas olduğu sanayileşme ile ekonomik gelişmişliğin tesis edilmesi düşüncesinden ilerlemektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde devletçilik politikasının neden ve nasıl tartışılacaktır. Takip eden bölümde, 1930-1934 yılları arasında karşı karşıya gelen iki devletçilik uygulaması karşılaştırılacak, son bölümde ise bu iki modelin örgütsel yapılarına değinilecektir.

DEVLETÇİLİK MODELİ

Devletçilik politikasını açıklayabilmek için öncelikle *neden* ve *nasıl* sorularına yanıt aramak gereklidir. Bu doğrultuda, serbest piyasa yerine “planlı” ve özel sektör yerine “devlet”in başrolü oynadığı “sanayileşme” politikasının seçilmesinin nedenlerini oluşturan ve bu seçime içerik kazandıran tarihsel koşullar alt başlıklarda incelenecektir.

Neden Devletçilik?

1929 krizi yaklaşık bir asırdır İngiltere'nin egemenliğinde sürdürülen klasik sömürgecilik döneminin⁴ üzerini örterken, Amerika Birleşik Devletleri'nin başatlığında Bretton Woods sonrası kurulacak olan yeni sömürgeci döneme gebedir. Diğer bir deyişle, bu dönem İngiltere'nin başını çektiği finans sermayesinin uluslararası dolaşımına dayanan liberal ekonomi politikasından kopuş, sanayi sermayesinin odak noktasında olduğu planlı-devletçi ekonomi politikasına giriş dönemidir. 1929 krizi sonucu serbest piyasa tukaka edilir, özel sektör spekülatoörlükle suçlanır ve İngiltere 1931 yılında sistemin taşıyıcılığı konumundan istifa eder. İngiltere'nin kreditor olarak sistemin taşıyıcılığından istifası, uluslararası alanda mal ve sermaye hareketinin en çok gereksinim duyduğu güven ortamının yokolması demektir. Güven ortamı, siyasal ve ekonomik istikrar demektir. Bir başka deyişle, altına endekslenen

⁴ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, 2. Baskı, Ankara, 2005, s. 34-35.

sterlinin yani altın-para standardının bozulması ve bu standart üzerinden yükselen uluslararası ticaretin daralması ve bu sistemin başsız kalması demektir.⁵

Altın standardının bozulması ile uluslararası mal ve sermaye hareketlerinin en aza inmesi, bir taraftan ithalata bağımlı ekonomi politikasının sorgulanmasına neden olur ve tüketim mallarının yurtdışı üretimine zorunluluğunu işaret eder, diğer taraftan da kredi hacminin daralması demektir. Yeni bağımsızlığa kavuşmuş ya da sömürülen ithalata bağımlı ülkeler için hem siyasal hem ekonomik yaşam şansı için tek seçenek sanayileşmek ve bunu yurtdışından kredi almadan başarabilmektir. Bu nedenle, özellikle az gelişmiş, ithalata bağımlı ülkelerde zaten az olan yurt içi tasarrufların sanayileşmeye yönlendirilmesi gerekmektedir.⁶

Bu nedenle, ithalata ve uluslararası finansal sermaye girdisine dayanan ülkelerde devlet girişimciliği ve özellikle planlama ekonomi politikasının baskın unsurları olarak ön plana çıkar. Devlet girişimciliği esastır, çünkü 1929 krizi, spekülasyon ve suistimaller nedeni ile özel sektöre olan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Planlıdır çünkü kriz ile serbest piyasa ekonomisinin kaotik yapısı suçlanmış, bu kaotik yapı ekonomiye müdahaleyi meşru kılmıştır. Diğer taraftan, bu dönemde Sovyetler Birliği'nin planlı kalkınma modeli⁷ ve bu model sayesinde krizden etkilenmemesi, Sovyet planlılığına kaotik serbest piyasacı politikanın karşısında ekonomik gelişmenin önemli bir seçeneği olma özelliğini kazandırmıştır. Bu nedenle, 1929 krizi ile liberalizm çökmüş ve liberalizmin istenmemesinin asıl etkeni olduğu⁸ planlı-devletçilik ön plana çıkmıştır. Diğer bir deyişle, serbest piyasacı politikanın devam etmesinin fiili olanağının kalmadığı bu dönemde devlet müdahalesi öne çıkmış ve planlı ekonomilerin krizlere karşı direncini ortaya koyması nedeniyle planlı devletçilik politikası egemen hale gelmiştir. Devletçilik politikasının kabulüyle 1929'a kadar harekete geçirmek olan devletin rolü, 1930'lar sonrasında, harekete geçmek olur.⁹

⁵ Bilsay Kuruç, "AKP'nin varlık nedeni olan Anglo-Sakson modelinin sonuna geldik", *Sol*, S: 247, 12 Aralık 2008, s. 12-13.

⁶ Ekrem Özelmas, *Devletçilik ve Türkiye'de Tatbikatından Sümerbank*, Sümerbank Yayınları, Nisan 1963, s. 29.

⁷ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası, Ankara, Mart 1974, s. 138-140.

⁸ Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Mayıs 1963, s. III

⁹ A.k, s. II

Türkiye’de de durum dünyadaki gelişmelerden farklı değildir. Kriz sonrası hammadde sıkıntısı ve Türk lirasının değerindeki değişimler huzursuzluk yaratmıştır. Gelişmeler yurtiçinde Türk parasının değerinin düşmesine ve ihracat/ithalat dengesinde bozulmalara neden olmuştur. İthalat/ ihracat dengesinde 1926’da % 83 olan oran, 1928’de % 89’a çıkmış, 1929 krizinden sonra % 69’a kadar inmiştir.¹⁰ TL’nin değer kaybı 1927’de % 1.6 iken, 1928’de % 0.5, 1929’da % 5.5 oranına kadar tırmanmıştır. Enflasyon ve kağıt paranın değer kaybı bu nedenle korku yaratan bir durum haline gelmiştir.¹¹ Bu gidişat içerde talep ve fiyatları düşürmüştür.¹² TL’nin değerinin düşmesi, maden ve tarım ihracatı karşılığında sağlanan temel tüketim malları ithalatının yapılamaz duruma gelebilmesi, döviz sıkıntısının baş göstermesi demektir.¹³ Ülke içerisinde ithalattaki düşüştan kaynaklı kıtlığı karşılayacak bir sanayi üretimi de yoktur: 1927 yılı genel nüfus sayımına göre, ülkenin toplam nüfusu 13 milyon 646 bin 270’dir.¹⁴ İşgücüne katılma oranı ise % 36’dır [4 milyon 912 bin 657].¹⁵ İşgücünün % 81.63’ü tarımda, % 5.59’u [274 617] sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.¹⁶ Aynı yıl, tarımın gayrisafi milli hasılaya (GSMH) katkısı % 41, sanayi sektörünün katkısı ise % 13 civarındadır.¹⁷ Görüldüğü gibi, 1930 yılı öncesi dönemde, istihdamda ve GSMH’ye katkı açısından tarım sektörü önde gitmektedir. Bu göstergeler, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında benimsenen özel sektör öncülüğünde sanayileşme politikasının başarısızlığı olarak okunabilir. Cumhuriyetin özel sektör öncülüğündeki ekonomi politikasının başarısızlığı yarattığı toplumsal huzursuzlukta ve bu huzursuzluğun yeni rejime yönelttiği tehdit çerçevesinde görünür. Toplumsal huzursuzluk, Serbest Fırka’nın kurulması ile parti nezdinde yoğunlaşmıştır. Serbest Fırka deneyimi “ülkenin siyasi hararetini ölçmek için.. bir klinik termometre” gibi kullanılır ve “vücutta

¹⁰ Yahya Sezai Tezel, “1934 Sanayi Programı ve Türkiye’de İktisadi Devletçilik Tarihindeki Yeri”, *TÜSİAD Görüş Dergisi*, Kasım 1993.

¹¹ A.k.

¹² Aytekin Altıparmak, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002, s. 37.

¹³ Tezel, a.g.m.

¹⁴ Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1 Aralık 1999, s. 213.

¹⁵ A.k, s. 213.

¹⁶ A.k, s. 123. Aynı döneme ait farklı istatistiklerde işgücü oranında ve istihdamın sektörel dağılımında farklılıklar yer almaktadır. Bkz. A.k, s. 226 ve A.k., s. 246.

¹⁷ A.k, s. 245.

çok yüksek bir ateş olduğu”nu açığa çıkarır.¹⁸ Makal’a göre, “Serbest Fırka Türkiye’de kapitalizmin daha çok gelişmiş olduğu batı illerinde büyük bir ilgi görmüştür...yeni fırkaya akın akın koşanlar, toplumun en yoksul kesimleri olmuştur. Bu akının nedenini de her şeyden önce maddi sıkıntılarda aramak gerekmektedir.”¹⁹ Bu maddi sıkıntıların rejimi tehdit eder hale gelmesi ise Kasım 1930’da Mustafa Kemal’in çıktığı üç aylık yurt gezisinde bizzat Mustafa Kemal tarafından dile getirilir. Bu gezisi sırasında Mustafa Kemal’in CHP grubu başkanlığına gönderdiği mektupta “gezide geniş halk yığınlarının yaşam koşullarındaki sefaletin ekonomik kriz ortamında daha da arttığı görülmesi, ekonomik gelişmeyi hızlandıracak bir şeyler yapılmazsa, sadece halkın değil, rejimin siyasal güvenliğinin de tehlikeye düşebileceği tespitiyle sonuçlandı” denilmektedir.²⁰ Gezi sırasında Yunus Nadi’nin yazısı da dikkat çekicidir: “yeni bir sanayi programı ile ilgili olarak... üç senelik-beş senelik programlarla tahakkuk ettirilmesine çalışılır.. böylece memleketin iktisadi teceddüt ve terakki merhalelerini kat etmesi mümkün olunur.”²¹ Bu plan ile “toplumsal artığın yeniden dağıtımında eşitsizlikleri azaltıcı ve dengesizlikleri giderici hedefler konması ve bu hedefler doğrultusunda toplumun ve toplumsal kaynakların seferber edilmesi”²² gerekmektedir.

Bu doğrultuda, ulusal bağımsızlık mücadelesi vermiş Türkiye’de ilk yapılması gereken bu rejimi yaşatmak için öncelikle ekonomik bağımsızlığı kazanmak yani tüketim mallarının ülke içerisinde üretilebilmesi ve rejimi koruyacak toplumun ekonomik refahının artırılmasıdır. Bu doğrultuda, Cumhuriyet “sanayii olmayan memleketler şeklen istiklal sahibi olsalar bile, hakikatte müstemleke memleket vaziyetinden kurtulamaz”²³ gerçekliğiyle yürümüştür.

Peki Türkiye’de sanayileşmenin lokomotifi kim olacaktır? Kriz ertesinde tüm dünyada özel sektörün tahtı sarsılır. Bunun yanında, Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde ise yabancı sermayenin ekonomik üstünlüklerini siyasal çıkarları uğruna kullanmakta olduğu

¹⁸ Altıparmak, a.g.m.

¹⁹ Makal, a.g.k, s. 166

²⁰ Tezel, a.g.m.

²¹ A.k.

²² Alkan Soyak’tan aktaran Ali Somel ve Cengiz Ekiz, “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışında Değişme”, AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri, No. 81, Ocak 2005.

²³ Mehmet Bey’in Milliyet gazetesine verdiği demeç (1934). Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Aralık 1987, Ankara, s. 219

görüŖü de yaygındır.²⁴ Nitekim, sermaye sınıfı da devletçiliği destekler çünkü küçük yerli sermaye büyük yabancı sermaye ile rekabet edememektedir.²⁵ Bu nedenle, sermaye çevrelerinin iktidar boşluğunu doldurma çalıŖmaları olarak görölen Mili Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi, Türkiye İş Bankası, bazı Ŗirketler ve yabancı sermaye ortaklıkları, emperyalist ölkelerle işbirliğinin devam etmesi, ama İstanbul Ticaret Odası'nın yerlileştirilmesi, yabancı sermayenin tasfiyesi ve bunu yapacak olanın devletin teşviği, himayesi ve desteęidir²⁶ inancı ile devletçilik politikasını desteklemiŖtir.

Bu doğrultuda, devlet ekonominin yeni ve egemen aktörü olarak ortaya çıkmak üzeredir. 1929 krizi ile fikri temelleri atılan ekonomi politikasındaki yeni yön Türkiye'de ancak Lozan Ticaret Antlaşmasının 5 yıllık gümrük vergisi hadlerini deęiŖtirme sözü için biçilen sürenin sona ermesi²⁷ ve ekonomiye devlet müdahalesinin önünün açılması ile uygulamaya geçirilebilmiŖtir.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyeti içte ve dışta siyasal varlığını devam ettirmek için ekonomik bağımsızlığa, ekonomik bağımsızlık için sanayileŖmeye gereksinim duyar. SanayileŖme için zaten az olan tasarrufların en etkin Ŗekilde sanayi yatırımlarına yönlendirilmesi ve bunun tek tek bireylerin tercihlerinin hüküm sürdüğü liberalizmin kaotik yapısı yerine planlı olması gereklidir. Doktriner değil pragmatist bir seğim olan devletçilik serbest piyasanın ve özel sektör öncülüğünde sanayileŖmenin başarısızlığı üzerinden geliŖtirildięi için *sorun çözücü* karakter taŖır.²⁸ Bu nedenle, devletçilik *geçici* ve *özel sektörü diriltici* karakteri ile öne çıkar. Liberal kapitalist sistemden tamamen bir kopuşu işaret etmez, liberalizmin terkedildiği kapitalizmin özgül bir aşaması olarak tarif edilebilir.

²⁴ Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler, İstanbul, 1940.

²⁵ 1915 yılında emek ve sermayenin etnik kökene göre dağılımında, Türkler sermayenin % 15'ine emeğin % 15'ine sahip gözükürken, Rumlar sermayenin % 50'sine, emeğin % 60'ına sahiptirler. Makal, *a.g.k.*, s. 346.

²⁶ Boratav, *100 Soruda Türkiye'de ...*, s. 23-26

²⁷ Alkan Soyak, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Dergisi*, 4 (2), 2003, s. 6

²⁸ Eroğlu, 1933 yılına kadar sanayileŖmede başarı sağlanamamasını "umumi gelir seviyesinin düşüklüğü, müteŖbbislerin sermaye ve teknik bilgi yetersizliği, yabancı sermayenin menfi davranışları ve yarattığı güvensizlik ve özel sektör yatırımlarının nevi ve miktar itibariyle tatmin edici olmamasına" bağlar. Oybirliği ile kabul edilen bu nedenler, politikanın özel sektörün sorunlarının çözümü olarak üretilmesini gerektirir. Bkz: Eroğlu, *a.g.k.*

Nasıl Bir Devletçilik?

Yukarıda değinildiği gibi dönemin iç ve dış dinamikleri, devletçilik politikası için uygun bir zemin yaratmıştır.²⁹ Bu nedenle, “devletçilik, doğrudan doğruya maddi şartların ve zorunlulukların bir sonucu” olarak ortaya çıkar.³⁰ Ancak asıl çatışma bu noktada başlar: Nasıl bir devletçilik ile yürünecektir?

1930 yılında *mutedil* devletçilik politikasının kabulünün İsmet Paşa tarafından açıklanmasından sonra devletçilik ve planlama ile ilgili çalışmalar başlatılır ve Mart 1930’da “İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor” Başbakanlığa sunulur. Bunun ardından Nisan 1930’da Sanayi Kongresi yapılır. Aynı dönemde, devlete tekel hakları verilir.³¹ Tekel hakları sermaye sınıfını rahatsız etmiş olsa da çelişki Merkez Bankası kurulması çalışmalarında net olarak ortaya çıkar. 11 Haziran 1930 tarihinde yürürlüğe girecek olan Merkez Bankası kurulması çalışmaları 1930’lu yılların başında gündeme gelir ve Merkez Bankasının kurulması Türkiye İş Bankası grubu ile Hükümet arasında çelişkilerin başlangıcı olur.³² Tartışmanın temel nedeni, Türkiye İş Bankası’nın bankacılık sektöründeki öncü konumunu korumak istemesi, Merkez Bankası görevini yürütmek istemesi olarak görülebilir. Türkiye İş Bankası salt Merkez Bankası konusunda bir taraf değil, dönemin etkili siyasal bir kanadı olarak rol oynayacaktır.

1930 yılında açıklanan devletçilik politikası, 10-18 Mayıs 1931’de CHP 3. Büyük Kurultayı’nda ideolojik olarak kabul edilir.³³ Devletçilik, “ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refah ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin *umumi ve yüksek* menfaatinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır”³⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım, devletin kısa zamanda milletin refahının yükseltilmesi için özel çıkardan üstün tutulan genel çıkarı ilgilendiren konularda özellikle de ekonomi alanında fiilen girişimde

²⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de...*, s. 49-50

³⁰ Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, *Kadro*, Sayı: 34, Teşrinivel 1934, s. 8

³¹ Güler, a.g.m.

³² Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 50

³³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No: 39, Sinem Matbaası, Ankara, 1982, s. 1.

³⁴ Uygur Kocabaşoğlu vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001, s. 243.

bulunacağına işaret eder. Özel sektör bu alan dışında hareket serbestisine sahiptir. Bu doğrultuda, Haldun Derin, Birinci Sanayi Planının en önemli özelliğinin devlete özel sektörün faaliyet göstermediği alanlarda girişimde bulunmak görevini yüklediğini belirtir.³⁵ Fakat özel sektöre bir huzursuzluk hakimdir.

Eylül 1930'da işbaşına geçen V. İnönü Hükümetinin İktisat Vekaletine Mustafa Şeref (Özkan) Bey getirilmiştir. Mustafa Şeref Bey İktisat Vekaletine getirilmeden evvel, hükümet içerisinde çeşitli görevlerde yer almış ve 1929 yılında taşra teşkilatı kurulması³⁶ çalışmalarına öncülük etmiştir. Özkan'ın İktisat Vekaletine gelmesi sonrasında benimsenen devletçilik ilkesi çerçevesinde plan hazırlığı, Mustafa Şeref Özkan ve Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Öney tarafından başlatılmıştır. Çalışmaların somut sonuçları 1932 yılında ortaya çıkmıştır. Birincisi, Sovyetlerden alınan 8 milyon dolarlık kredi 1932 yılı itibariyle uygulamaya girmiştir. Kredi, pamuklu mensucat makinelerinin alımı için kullanılacaktır.³⁷ İkincisi, 1932 yılında, Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet Heyeti ülkeye davet edilmiş, Sovyet Heyeti incelemelerden sonra bir rapor hazırlamış ve rapor 1932 sonbaharında başbakanlığa sunulmuştur. Üçüncüsü, 1932 Temmuzunda Mustafa Şeref öncülüğünde hazırlanan yasa taslakları TBMM'ye sunulmuş ve kabul görmüştür. Tarihe Temmuz Kararları olarak geçen bu kararlarla Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ile Sanayi Kredi Bankası (SKB) adlı iki plan kurumu yaratılmıştır.

Ne var ki, atılan bu üç adım, kendi başına uygulama şansı bulamadan kesilmiştir. Plan yürürlükte kalmış, ancak kabul edildiği 1934 yılında yönetici kadro tümünden değişmiştir. Bu durumda, 1930-1932 dönemindeki plan metniyle 1934 yılında kabul edilen plan metnini "aynı metin" olarak görmek güçtür. Planın amacı ilkel bir şekilde çalışan, hammaddesi yurtiçinde bulunan sanayinin geliştirilmesi, sanayi merkezlerinin stratejik ve iktisadi düşüncelere göre dağıtımı, bazı kimyasal branşların ve öz yoğaltım mallarının üretimine önem verilmesi etrafında toplanır.³⁸

³⁵ Derin, a.g.k.

³⁶ Güler, a.g.m.

³⁷ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s.18

³⁸ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972, s.17-19 ve Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının ...*, s. V.

BBYSP, 1934'de kabul edilerek³⁹ uygulamaya konulmuştur. Ancak bu arada İktisat Vekaleti'ne Celal Bayar getirilmiş, Bayar yönetimi Sovyet heyeti raporunu bir kenara bırakarak ABD'den yeni bir heyet çağırması, ABD heyetinin hazırladığı rapor planın uygulamasının temeli olarak tercih edilmiştir.

Gelişmeler, örgütlenme bakımından da oldukça keskin değişiklikler yaratmıştır. Sanayileşmenin taşıyıcısı olarak kurulan Ofis ile Banka, Devlet Sanayi Ofisi'ne verilen denetleme yetkilerinin İstanbul sermayesinde huzursuzluk yaratması ve Türkiye İş Bankası'nın muhalefeti nedeniyle özel sektörün hedefi haline gelmiştir. 1932 yılında Teşviki Sanayi Kanunu ile 15 yıllık süreyle hammadde ithalatında tanıyan gümrük muafiyetinin, 1932'de SKB Kanununun bir maddesi ve Bütçe Kanunu ile kaldırılması büyük huzursuzluğun patlak vermesine neden olmuştur.⁴⁰ 1932 yılında DSO'nun kurulması, Teşviki Sanayi Kanunu'nun makine-malzeme-hammadde ithalinde sağladığı gümrük muafiyetlerinin kaldırılması, Türk limanları arasındaki işletmecilik haklarının devlet tekeline verilmesi özel girişimcilerin tedirginliğini daha da artırmıştır. 1932 tarihli 2054 sayılı Kanun ile çay, kahve ve şekeri bir elden ithal etme ile buğday fiyatlarını düzenleme yetkisi Hükümete verilir.⁴¹ Bunun yanında mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesi, fazla üretim nizamnamesi de özel sektör için sorunludur.⁴²

1932 yılında çıkarılan bu kanunların özel sektörü ne kadar huzursuz ettiği Meclis'de özel sektör temsilcilerinin konuşmalarında açıkça görülür.

Özel sektör temsilcilerinden Halil Menteşe konuşmasında 1932 yılı devletçilik politikasının yarattığı endişeyi dile getirmektedir:

“İktisadi sahada ben de etatistim. Fakat görülüyor ki sizler prensibinizin hududunu aşarak, *iktisadi zorunluluk* olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz. Bendeniz bunda tehlike görüyorum. İstihsale, *servet dağılımına* devlet müdahalesine gelince iş kolektivistasyona gider.”⁴³

Özel sektörün desteğiyle uygulamaya giren devletçilik, özel sektör tarafından çağrılınca gelecek yani ekonomik zorunluluk olunca ortaya çıkacak bir politika olarak görülmüş, Temmuz Kararları ile servet dağı-

³⁹ Afetinan, *a.g.k.*, s. 145.

⁴⁰ Tezel, *a.g.m.*

⁴¹ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 46-47.

⁴² Altıparmak, *a.g.m.*, s. 43.

⁴³ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 101 [vurgular bana ait]

limına müdahaleye dönüştüğü düşünülünce sermaye sınıfını rahatsız etmeye başlamıştır. İşletmeciler devletçilik sonrasında ne yapacaklarını ve bu işin kolektivistliğe gideceğinden yakınırlar.⁴⁴ Özel sektörün içine sindiremediği nokta, devletin yatırım yapması değil fakat özel sektörün faaliyetlerinin *sınırlayıcısı* konumuna gelmesidir. Bu görüşün karşısında, özel sektör, bireyin önceliğini korumaya çalışmakta; devletçiliğin tahakküm aşamasına geldiğinden şikayet etmektedir. Kocaeli Vekili Sırrı Bey de, 1932 Haziran’da bu durumun halkçılık ilkesine karşıt bir durum olduğunu söyleyerek karşı çıkmaktadır:

“hükümetimizin vasıf ve şiarı halkçılıktır...Halbuki gittikçe hakkından ve inisiyatifinden mahrum edilmekte olan fert, hükümetin halkçılık vasfı ile telif olamayacak bir vaziyete düşmektedir. Hükümetin kendi kudretini her gün ticari ve iktisadi muamelatta devletin müdahalesi çoğalmaktadır. Halk hükümeti bu şekilde devletçi olamaz.”⁴⁵

Özel sektör için esas olan bireyin çıkarıdır, genel çıkar ancak bireyin özgür olması ve çıkarını gerçekleştirilmesi ile sağlanabilecektir. İstanbul sermayesi “halkçılık” ilkesinden “hür teşebbüsçülük” anlamaktadır; bu anlayış, “halkçılık” ilkesinin geniş emekçi kesimlerin sosyal refah düzeyini yükseltmek anlamına doğru neden genişleyemediğini de açıklasa gerekir.

Görüldüğü gibi eleştiriler özellikle Mustafa Şeref dönemi devletçiliğinin sosyalizm ya da kolektivistliğe kaydığına dair vurgularda toplanır. Özellikle, “Devlet Sanayi Ofisi’nin kurulması sanayi sektörünü esas olarak özel firmalara dayanan bir sektör olmaktan büyük ölçüde çıkarmaya yönelmiş sosyalizan bir fantezi” olarak görülür.⁴⁶ Sorunun aslı, sanayileşmenin “devletin ekonomideki payını büyütecek fakat *özel sektörü küçültecek* bir hareket haline gelmesi”ni engelleyememektir.⁴⁷

Bu gelişmelerden rahatsız olan özel kesim iki isteği dile getirmektedir: (1) ekonomik ve mali ayrıcalıklarından vazgeçmemek ve olabildiğince yenilerini almak, (2) ekonominin önemli iş ve karar noktalarını elde bulundurmak. Bu iki özellik, özel kesimdeki sermaye birikimi için ilk ve son çarelerdir; ana güvencelerdir.⁴⁸

⁴⁴ A.k, s. 168-170.

⁴⁵ Makal, a.g.k, s. 122.

⁴⁶ Tezel, a.g.m.

⁴⁷ Altıparmak, a.g.m, s. 43.

⁴⁸ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde...*, s. 62

İştesermaye kesiminin bu oldukça öfkeli karşı duruşu, Cumhuriyet'in plancılık atağının kesintiye uğratılmasının önünü açmıştır. 1932 yılı sonlarında İplik Fabrikası'nın kurulması işlemleri sırasında Türkiye İş Bankası'nın verdiği teklifin, İktisat Vekaleti bünyesindeki Sanayi Umum Müdürlüğü tarafından kabul edilmemesi, plancılığın sonunu başlatan olayları başlatır. Mustafa Şeref İktisat Vekilliği'nden alınarak göreve Celal Bayar getirilir. Mustafa Şeref Özkan'ın ve "normalden fazla" görülen devletçiliğinin, devletçilik ve planlamanın merkezi İktisat Vekaletinden uzaklaştırılması, iş çevrelerinin –finans sektörü- içinden gelen Celal Bayar'ın vekillığe getirilmesi sonunda yön değişmiştir. Bu nedenle, 1933 yılı Türkiye İş Bankası'nın iktidarı ele alması, İktisat Vekaleti'nin muhalefete düşmesinin yılı olur.⁴⁹

Özel sektörün istekleri, Celal Bayar'ın göreve gelmesi ile birlikte hızla yerine getirilmiştir. Göreve geldiğinde Bayar özel kesimi rahatlatmak için gecikmeden bir genelge yayınlar. Bu genelge ile Celal Bayar devletçiliğini, tasfiye edilen devletçiliğin karşıtlığı üzerinden kurduğuna değinir:

“devletin bütün istihsal membaları ve vasıtalarını devletleştiren, serbest ticareti, mülkiyet haklarını tanımayan, serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine yol açmayacak bir vuzuh vardır...”⁵⁰

Celal Bayar iş başına gelince, sermaye çevresi temsilcileri huzura ermiş gözükmektedir. Mustafa Şeref'in devletçiliğinin kolektivizme gideceğini söyleyen Halil Bey, Celal Bayar'a teşekkürlerini sunar. Sümerbank Kanunu ile ilgili görüşmelerde, Celal Bayar ile ilgili olarak şunları söyler:

“ferdi teşebbüsleri yavaş yavaş iktisadi sahadan kovarak bütün memleketin faaliyeti iktisadiyesinde devletçiliğe giden aşırı devletçilikle münasebetimiz yoktur buyurdular. Sanayi ve ticaret erbabı ile temas ettiler... Nazilli'de fabrika kurulacak... sizin sermayeniz yeterli olmadığı için bunu devlet yapacak. Sizin *sermayeniz devletin müzahareti ile büyüdüktan sonra devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş sizlere bırakacağız*. Bu kanun layihasında da devlet sanayiini yavaş yavaş Türk şahıslarına terkedileceğine dair hüküm vardır”⁵¹

Celal Bayar'ın piyasacı-devletçiliği, bireyin teşebbüsü üzerinden ilerler. Bayar, 1937'de, “fert yapabiliyorsa fert yapacak, yapamayacağı

⁴⁹ Boratav, *100 Soruda Devletçilik*, s. 149

⁵⁰ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde...*, s. 39

⁵¹ A.k, s. 175-176

yerde devlet himayesi ve teşviki gelecek”⁵² diyerek devlet faaliyetlerinin sınırlarını çizmiştir. *Kararverici* özel sektör olacaktır. Devlet ise özeli, sermayeyi koruyan, gözetken ve zamanı geldiğinde kolundan tutup kaldıran bir araçtır. Bu nedenle genel çıkarın varlığından ya da bunun üstünlüğünden bahsetmek mümkün değildir, devlet özel sermayenin koruyucusudur.

1933 yılı Mustafa Şeref modelinin tasfiyesi ve ardından Celal Bayar modelinin kurumsallaşmasının yılı olur. 1932 sonlarında kapatılan DSO ve SKB'nin yerini almak üzere Sümerbank kurulur. Bu Kanun ile devletçilik *geçici* niteliği ile ön plana çıkmaya başlar çünkü devletin yatırımlarının özel sektöre devredilmesi gündeme gelir. Planlama ve devletçiliğin Mustafa Şeref dönemi özel sermaye kesiminde huzursuzluk yaratmışken, Celal Bayar'ın göreve gelmesi ile birlikte ardı ardına kurulan KİT'ler bu grubu huzursuz etmemiştir. Bu dönemde, devlet yatırımlarında eksilme olmadığı gibi büyük bir artış olmuştur, diğer bir deyişle kamu hizmet alanları artmıştır. Ancak bu genişleme, özel kesimi “huzursuz” etmek bir yana, 1930'lar öncesinde uygulanan serbest piyasacı politikaların devamı niteliğindeki araçlarla (teşvik, iştirak ve kredi) birlikte bu kesimin yararına işleyen bir genişleme olarak tarihe geçmiştir.

İktisat Vekaleti, planlamayı ve devletçiliği uygulamaya koyan, teorize eden merkez, dört yıl içerisinde iki ayrı devletçilik modeline evsahipliği yapmıştır. 1930-1932 yılında ekonominin dümenine yerleşen halkçı-planlamacı-devletçilikte, tasarrufların plan çerçevesinde devlet tarafından sınai yatırıma dönüştürülmesi hedeflenmektedir. 1932-1934 yılları arasında kurulan devletçilik ise, merkezi planlama boyutundan yoksundur, halkçılığı değil hür teşebbüsçülüğü esas almaktadır, devletçiliğin geçici karakterine vurgu yapmaktadır. Piyasacı-devletçilikte tasarrufların toplanması ve yatırıma çevriminde devletin işlevi, bizzat özel kesim ile yan yana durmak ve özel sektörü daima desteklemek olarak görünür. Kısaca adlandıırırsak, modellerin ilki plancı, ikincisi piyasacı devletçilik esasına oturmuştur.

İKİ MODEL: Plancı Devletçilik ve Piyasacı-Devletçilik

Devletçilik oldukça farklı algınabilen bir politikadır. Bazılarına göre sosyalizme giden bir yol, bazılarına göre kapitalizm ve sosyalizm

⁵² Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi...*, s. 52

arasında üçüncü bir yol, bazıları için planlama hareketi, bazıları için bir ideoloji ya da devlet sosyalizmi, bazılarına göre batı karşıtı hislerin canlanması ya da az gelişmiş ülke kalkınması için zorunluluk....⁵³ Tezel'in deyimiyle "sadece iktisadi hayatımızda değil, siyasi hayatımızda, hatta, birbirimizle ve devletle olan ilişkilerimizin ethosunda kültürümüzde derin izler bırak(mış)"⁵⁴ olsa bile 1930'lar devletçilik politikası hala bulanıktır. Açık olan şudur ki, 1930'lu yıllarda liberalizm terk edilmiştir, kapitalizm değil. Bu nedenle, zorunlu olarak gelen devletçilik, "liberal bir dünyanın çelişkilerini bertaraf edecek, hem de onun gelişimini teşvik edecek daha tatminkar, daha rasyonel bir ekonomi sistemi mümkün mü?"⁵⁵ sorusuna verilen bir yanıtıdır.

Kapitalist rasyonelite sermaye birikiminin sürekliliğinde yatar. Sermaye birikimi için ise tasarruf gereklidir. Bu nedenle, kapitalist sermaye birikiminin sağlanması için tasarrufların yönlendirilmesi önem kazanır. Devletçiliğe dair çatışma da kamusal tasarrufların *yönlendirilmesi* aşamasında başlar. Bireysel tasarrufların bırakınız yapınlar dendiğinde yapabilecek düzeyde olmadığı⁵⁶ bu dönemde kamusal tasarrufların çekilmesi gereklidir. Buna paralel, 1930'lu yılların anahtar kelimesi *tasarruflar*.⁵⁷ Tasarruflar vergi, devlet bankaları ve iç istikraz⁵⁸ aracılığıyla kamu otoritesi kullanılarak toplanacaktır. Peki kamu otoritesi ile toplanan tasarruflar nasıl yönlendirilecektir?

İki devletçilik modeli arasındaki temel fark, tasarrufların yönetiminde yatar. 1930'larda iktisadın karargahına yerleşen devletçilik, kamusal tasarrufların devlet tarafından sanayiye yatırım olarak aktarılmasını işaret etmekte iken, piyasacı devletçilikte tasarruflar finans sektöründe yedeklenmekte ve özel sektöre aktarılmaktadır. Hükümet içerisinde çıkan huzursuzluk plancı-devletçiliğin alaşağı edilmesine ve yerine huzursuz kesimin sözcüsü İş Bankasının temsilcisi ile birlikte piyasacı-devletçiliğin gelmesine yol açmıştır.

⁵³ Altıparmak, a.g.m, s. 38.

⁵⁴ Tezel, a.g.m.

⁵⁵ Georges Vedel, *Siyasal İktidar ve Planlama*, Çev: Prof. Dr. H. Topçuoğlu, Prof. Dr. M. Kapani, AÜ Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanından Ayır Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966, s. 405.

⁵⁶ Sezen, a.g.k.

⁵⁷ Tayfun Çınar, "1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", içinde Birgül Ayman Güler (ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939*, TİDATA, AÜ SBF Kayaum, Ankara, 2007.

⁵⁸ Eroğlu, planın finansmanında kullanılan araçlar olarak vergi, devlet bankaları ve iç istikrazları gösterir. Eroğlu, a.g.k, s. 48.

Plancı-devletçilikte, devlet faaliyetlerinin çerçevesi *kamu çıkarı ve kamu hizmeti*⁵⁹ anlayışdır çünkü “belli alanlarda devletin üretimi olarak kalması zaruridir, bu alanlarda devlet yatırımları özele devredilemez. Bu alanlar, kamu çıkarı olan alanlardır ve bu alanlarda kamu hizmeti korunmalıdır.”⁶⁰ Devlet, bu faaliyetleri yerine getirirken faydamaliyet analizi üzerinden maddi getiriye değil, *genel çıkara katkısı* dikkate alır. Plancı-devletçilikte asıl hedef, *genel çıkarlar*dır. Mustafa Şeref Özkan’ın görüşüne göre, “devletçilik, liberalizmin ferdi çıkarları kaosu yerine, *umumi müşterek* menfaatin onurlu, masum yoluna yöneltmektir.”⁶¹ Bu onurlu ve masum yolun sınırlarını belirleyen *halkın gereksinimidir*. Bu nedenle, plancı-devletçilik halkçı-devletçiliktir: “..bir işin efrada veya devlete ait olması o işin talep ettiği vesaitle ölçülmez. Meselenin bütün memlekete alakası, veya hususi menfaatlere terk edilebilmesi ihtimalidir ki, bu hususta karar vermeye esas olacaktır.”⁶² Amaç milli çıkarın gerçekleştirilmesidir, bu nedenle “devletçilik sadece ferdi ya da tüzel kişilerin yapamayacağı işlerin devletçe yapılması değil, aynı zamanda halkın menfaatine olan işlerin de devletçe yapılmasını gerekli kılar.”⁶³ Bu yaklaşım, *devlet üzerinden* özel sektörün faaliyet alanını belirlemekte, devleti tasarruflar üzerinde *tek-ilk yetkili* merci konumuna sokmaktadır.

Piyasacı-devletçiliğin aksine plancı-devletçilikte, genel çıkarın hakim olduğu hizmet alanlarında, devletçilik geçici değil, *sürekli kimliği* ile ortaya çıkmaktadır. Plancı-devletçilikte, *belli noktalarda* devlet işletmeciliği zorunludur, çünkü bu noktaları ele geçirenler kendi özel çıkarları doğrultusunda ekonomik hayatı yönetmek yetkisini eline geçirmekte, diğer unsurların *tahakküm* altına alınması ve *sömürülmesi*ne neden olabilecek durumları yaratmaktadır. Mustafa Şeref Özkan’ın deyimi ile “bütün işletmeler, bankalar, şimendiferler ecnebilerin elinde idi. Şimdi devlette, çünkü bu noktaları ele geçirenler diğerlerinin özgürlüğünü engeller... Bu nedenle bu muayyen iktisadi noktalar devletçe tutulmalıdır.”⁶⁴ Plancı-devletçilikte, kamu hizmetinin ön plana çıkması ve sürekli olması, bireyin faaliyetlerinin bu yaklaşım çerçevesinde bir

⁵⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 84

⁶⁰ A.k, s. 84

⁶¹ Mustafa Şeref Özkan (Ekim 1930). Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s.11

⁶² İsmet İnönü’nün 1933’de Kadro dergisine verdiği röportajdan, A.k, s. 23

⁶³ Recep Peker’in 1932 yılında yaptığı bir Meclis konuşmasından, A.k, s. 18

⁶⁴ A.k, s. 11-12

takım sınırlandırmalara tabi tutulabileceği endişesini doğurur. Bu sınırlandırılacak noktalardan bir tanesi de yukarıda belirtildiği gibi, birey faaliyetlerinden sömürü düzenine yol açabilecek olanlardır. Devlet, bu noktalarda her ne olursa olsun *sürekli* bulunmalıdır. Kısacası, halkın sömürülmesine karşı kamu hizmeti alanları bireyin bencilliğine bırakılmayacak, bırakılmış olanlara ise devlet tarafından *el konulabilecektir*. Mustafa Şeref Özkan'ın kelimeleri ile devletin olmazsa olmaz faaliyet alanları ve bu doğrultuda bireyciliğin kısıtlamaya tabi olabilecek alanları ve nedenleri şöyledir:

“İktisadiyatta muayyen hakim noktalar vardır. O hakim noktalara çıkmış olanlar, herhalde o memleketin efradını *menfaatlerine* alet olarak kullanabilirler. İnsanın insan tarafından sömürülmesi budur. Hükümet hiçbir vakit iktisadiyatın hakim noktalarıyla *ferdi menfaatlerin hotkamlığı*ndan kuvvet alan, hotkamlığı tatbik etmek için faaliyet sarfeden ve en connesan, en açık evantajına, faidesine neticeler veren menfaatler, ana hakim noktaları bırakmayacaktır. O hakim noktaları tamamen kendisi işgal edecek ve bu sayede memleketin efradı tarafından yapılan hususi faaliyetleri himaye edebilmiş olacaktır. Eğer o hakim noktaları liberalizmin *anarşik* vaziyetine terk edecek olursak, efendiler, on seneden beri istihsal edilmiş neticelerin hepsi de bir senede bertaraf edilmiş olacaktır.”⁶⁵

Devletin belli noktalarda üretimi eline alması yanında, fertlerin de ortak çıkarlara yönlendirilmesinin esas olduğu plancı-devletçiliğin aracılığıyla devletin belli noktalarda sürekli faaliyet göstermesinin dile getirilmesine, özel sektör, hızlı bir tepki verir, çünkü, özel sektör, “kayıtsız şartsız destek istemektedir... ekonominin yüksek ve egemen noktalarından çekilmek değil, bunları daha da çoğaltmak istemektedir.”⁶⁶ Özel sektör devletçiliği isterken, yönetilmek değil, sadece gerekli alanlarda yardım istemiştir. Bu görüş Kocaeli vekili Sırrı Bey tarafından belirtilir:

“hükümet müstesna ahvalde kudretini iktisat sahasında tecelli ettirebilir. O da ferdin kendi şahsi teşebbüsleriyle başaramayacağı işlerdir. Yani onların koltuklarından tutup himaye edilmesi iktiza eden hallerde. O vakit devletçi kendisinden maksut olan mana ile vazifesini yapmış olur. ... hükümetimiz dediğim şekilde devletçilik vasfına rücu edecektir.”⁶⁷

Sırrı Bey'in dileği Celal Bayar'ın yani İş Bankası'nın iktidara gelmesi ile yerine gelir.

⁶⁵ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s. 52-53 [vurgular bana ait].

⁶⁶ A.k, s. 54

⁶⁷ A.k, s 63

Bu tepkiler sonrasında, dümene geçen piyasacı devletçilikte, “koşullar ne olursa olsun, devletin kaynakları özel kesimin gelişmesini hep garantilemelidir. Bu destek, dış bağlantıların yerli sermayeye sağlayabileceğinden hem daha güçlü hem daha garantili görünür.”⁶⁸ Bu nedenle sermaye kesimi piyasacı-devletçiliği alkışlamıştır.

Piyasacı-devletçilikte “hürriyet ve demokrasi yegane temel, ilerletici konulardır. Ne zaman hür fert yaratılır, o zaman ilerleme olur.” Bu nedenle, milletin çıkarı, özel teşebbüsün serbestisinden ve hatta desteklenmesinden geçmektedir. Piyasacı-devletçilik taraftarları, ulusal kurtuluş savaşının Teşkilatı Esasiye’nin de derdinin “ferdi her türlü tahakkümden kurtarmak” olduğunu savunur.⁶⁹ Bireyciliğin sınırları, devlete biçilen rol için de tanımlayıcıdır. Piyasacı-devletçilikte “itici güç, ferdin yaratıcı gücüdür. Devlet ahengi sağlar, ama nüfus büyüdükçe üretim artıka görev alanı artar.”⁷⁰ Bu nedenle, esas olan özel sektördür, ne pahasına olursa olsun desteklenmelidir. Çünkü piyasacı-devletçiliğe göre, milli ekonominin temelinde özel yerli sermayenin korunması vardır: “Yerli ellerde sermaye birikimi işin özüdür. Bunu öncelikle özel kesim sanayinin hızlı gelişmesiyle oluşacak bir kapitalist ekonomi olarak düşünebiliriz.”⁷¹ Bu nedenle, “çocuk ana baba-sının koruması ile bir fert haline geliyorsa, devlet himayesi isteyen sanayi de bir gün dünya rekabetine atılmak için himaye edildiklerini bilmeliler”dir.⁷² Bu yaklaşım, daha sonra değinileceği gibi 1930’lar öncesinde benimsenen ve terk edildiği düşünülen model ile çok yakın benzerlikler taşımaktadır.

Piyasacı-devletçilik, suçlanan 1930 öncesi sistemin sorunlarını içerisinde taşıyan bir geri dönüştür. Ki, devletçilik kavramı zaman içerisinde rahatsızlık unsuru haline gelmiş, *güdümlü ekonomi* tabirinin kullanılması tercih edilmiştir. Piyasacı-devletçilik gücünü sermayeden almaktadır. Sermaye sınıfının isteği ise gereken sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Devlet bu eksikliği giderecek araçtır. Devlet özeli belli alanlarda *güdecektir*. Mustafa Şeref Bey’e göre ise “devletçilik eğer özel sektöre kaynak aktarmak olarak algılanırsa, sermaye birikimi sağlanamaz. Sermaye birikimi için yatırım yapılması gerekmektedir. Bunun

⁶⁸ A.k, s. 51

⁶⁹ Tekeli ve İlkin, *a.g.k.*, s. 99

⁷⁰ A.k, s. 100

⁷¹ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, Ankara, s. 48

⁷² İzmir Mebusu Rahmi Bey. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 9

için de faaliyetlerin büyütülmesi gerekmektedir.” Mustafa Şeref Özkan, “devletçilik karşıtı sesler de bu iyi gidişatın etkisi ile devletçiliği benimsemiş görünür ve sesleri çıkmaz”⁷³ diyerek bu gidişattan özel sektörün de memnun kalacağını belirtmekteyse de, özel sektör, 1930 öncesinde varolan devletten özele kaynak aktarımının devamını istemekte, 1930 sonrası iktidara gelen plancı-devletçiliğin tasfiyesini zorunlu görmektedir. Plancı-devletçilik bu özellikleri ile liberalizm dışlanırken, kapitalizmin korunduğu⁷⁴ 1930’lar sonrası devletçiliğinde istisnai bir döneme dönüşmüştür. Plancı-devletçilik, Türkiye’ye özgü görülmüş, kapitalizm ve sosyalizm arasında bir üçüncü yol yakıştırması yapılmıştır.

Haldun Derin, Türkiye’de Devletçilik adlı kitabında devletin özel sektör aleyhine ekonomiye müdahale ettiği ve piyasayı tam tahakkümü altına aldığı savunuların Türk milleti ile Türk devletini ayrı yapılar olarak görme yanlısına düştüklerini belirtir.⁷⁵ Gerçekten, piyasacı devletçilikte, devlet tahakküm aracı olarak görülür ve dışsal sayılır. Plancı-devletçilikte ise devlet genel çıkarın temsilcisi ve koruyucusu olarak toplumsal yapıya içsel bir yapı olarak görülür.

Bu noktada, 1930 yılında beliren devletçilik, halkçı ve plancıdır. Halkçılık, Mustafa Şeref modelinin en önemli tamamlayıcısıdır. Halkçı-devletçilik, belirli noktalarda devlet işletmeciliğinin zorunlu kılınması, tekelleşmeyi ve sömürüyü engelleme isteği, organizmacı toplum ülküsünün bütün olarak korunması amacına yöneliktir. Halkçı-devletçiliğin düşünsel olarak beslediği damar olan Kadro’da devletçilik, sömürsüzlük ve planlama üzerine kurulur: Devletçilik, “milleti sınıflara bölmeden, bir zümrenin diğer zümre hesabına istismarına meydan vermeden, bütün milli kuvvetlerin bir plan dairesinde iktisadi istiklale doğru en kısa ve en kolay yoldan sevk ve idaresidir.”⁷⁶ Kadrocular’a göre, sanayi ve sermaye birikimi her yerde aynı değildir. Bu nedenle, bağımlı ekonomilerde sınıf çatışması olmaz, evrenselleşmez. Gelişmemiş ülkelerde ulusal kurtuluş savaşları olur. Bunu da devletçilik izler. Bu nedenle sınıf çatışması çıkmaz. Devletçilik, toplumun çıkarlarına yönelmiş, kurucu-işletici ve ürünleri toplum adına toplayan devlet iktisadiyatı benimsenir. Devlet bütünlük demektir, dışta sömürüye karşı

⁷³ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.151

⁷⁴ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 134

⁷⁵ Derin, *a.g.k.*

⁷⁶ Vedat Nedim Tör, “İktisatta İstiklal”, *Kadro*, Sayı: 22, Teşrinvevel 1933, s. 17

bütünlük, içte sınıflararası bütünlük.⁷⁷ Devrim belli bir sınıf yararına yapılmamıştır, “devrimin amacı uluslaşma, milletleşme idi, bir sınıfın egemenliği değil.”⁷⁸ Kadrocular, kapitalizmin eşitsiz gelişmesi sonucu çevre ülkelerde sınıfsal çatışmanın devletçilik sonrasında ortaya çıkma-yaacağını savunmuşlardır.

Halkçı-plancı-devletçilikte, toplum sınıfsız bir bütün olarak görülür. Nitekim, sınıfsız toplum, sanayileşmenin Avrupa’daki deneyiminin sonuçları göz önünde tutularak geliştirilen bir politikadır. Modern anlamda işçi sınıfının oluşum dönemi⁷⁹ olan 1930’larda siyasal alanda işçi sınıfı kavramına ve sınıfsal çıkarları körükleyecek herhangi bir manevraya geçit verilmez. Bunun nedeni, sanayileşme sürecinde sınıfsal çıkarların ortaya çıkmasının milli ekonomi modelini sekteye uğratacağı düşüncesidir. Bu dönemde hakim görüş şöyledir: “..Batı ülkelerinde sınıf kavgası, üretim araç ve usüllerinin başıboş gelişmesinin bir mahsulüydü. Türkiye’de, kendi millet yapısında, teknik gelişmeyi daha baştan planlı bir kontrol altına almakla bu çelişmelerin keskinleşmesini önleyecektir.”⁸⁰

Türkiye’de 1930’lu yıllarda, sınıfsız bir toplum olmadığı açıktır. Sınıfsız toplum bir olgu değil, ülküdür.⁸¹ Vedat Nedim Tör, 1932 yılında, “sınıfsız tezatsız bir millet olmak gayemizdir. Fakat henüz sınıfsız ve tezatsız değiliz. Yalnız bizde sınıf ayrılıkları, siyasi hayatımızda hakim bir rol oynayacak kadar açılmamıştır”⁸² diyerek işçi sınıfının siyasal temsiliyetinin yerleşmediğine değinir. Benzer bir görüş Boratav tarafından dile getirilir: “Yeni kurulan Cumhuriyetin sınıfsal çatışmalara yer vermek istememesi yanında, Cumhuriyet kurulduğunda sınıf ilişkilerini tanımlamak da zordur çünkü siyasi kadro içiçe girmiştir. Diğer taraftan da siyasi kadro ile ekonomik güçlerin teması henüz görünür değildir.”⁸³ Buna karşılık, Makal, sınıfsız toplumun yılmaz savunucuları ve halkçı-plancı-devletçiliğin düşünsel temellerini atan Kadrocuların, kendilerinin varolandıkları öne sürdükleri sınıf çelişkilerinin kurbanı olduklarını belirtir.⁸⁴

⁷⁷ İkin- Tekeli, *a.g.k.*, s. 82-84.

⁷⁸ Sezen, *a.g.k.*, s.152

⁷⁹ Makal, *a.g.k.*, s. 257

⁸⁰ A.k, s. 125

⁸¹ A.k, s. 52-53

⁸² A.k, s. 124

⁸³ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 23-24

⁸⁴ Makal, *a.g.k.*, s. 126

Bu noktada, 1930’lu yıllar devletçiliği ve planlamasını ele alırken, “nesnel göstergelere dayalı bir değerlendirme plan önceliklerini, politikalarını ve uygulama sonuçlarını sürdürülen birikim tarzının ve egemen sınıf çıkarlarının gerekleri ve empoze ettiği önceliklerle karşılaştırılarak yapılabilir: Kimin öncelikleri? İktisadi politikanın ve planlamanın egemen sınıfın çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde” yürütüldüğü unutulmamalıdır.⁸⁵

İKİ MODELDE ÖRGÜTLENME

Devletçilik modelinde, düşünsel boyutta var olan çatışma politikayı taşıyacak örgütsel mekanizmaya yansımaktadır. Halkçı-devletçiliğin devletin kontrolünde sınai yatırıma dönüştürülecek tasarrufların nasıl yönetileceğine verdiği yanıt altı ay gibi kısa bir ömrü olan SKB ve DSO modelidir. Bu modeli tasfiye ederek yerine yerleşen piyasacı-devletçiliğin modeli ise sanayi ve bankacılık sektörünü tek çatı altında bir araya getiren Sümerbank’tır.

1930 döneminde bilfiil üretime giren devlet, bu tarihten önce de ekonomik hayata müdahalede bulunmaktaydı, fakat bu müdahale sınırlıydı. Halbuki devletçilik, devletin ekonomiye devamlı, düzenli ve sürekli müdahalesidir.⁸⁶ Nitekim, 1925 yılında devlet sermayesi ile kurulan *Sanayi ve Maadin Bankası* da devletin müdahalesinin ve özel sektöre desteğinin somutlaştığı kurumdur. “Bankanın amacı fabrika kurup yönetmek olarak benimsenmiştir. Bu bankanın desteği ile Kayseri-Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi birçok özel kuruluş devletin de destek olmasıyla faaliyete geçmiştir.”⁸⁷ Sanayi ve Maadin Bankası yatırımların hem finans hem yatırım kısmı ile ilgilenmektedir. Fakat, görevi sürekli tanımlanmış bir kurum değildir. Sanayi ve Maadin Bankası, devlet işletmelerini, özele devredene kadar idare etmekle görevlendirilmiştir ve yeni iştirak yapması yasaklanmıştır.⁸⁸ Sanayi ve Maadin Bankası Kanunu gerekçesinde “sanayiinin kurulması için gerekli ilk unsur olan sermayenin birikmemiş olduğu ve fertlerde de sermayelerin birleşti-

⁸⁵ Gürel Tüzün, “Bunalım, Ekonomi Politikaları, Planlama ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, ODTÜ İİBF, Ankara, 1981, s. 11

⁸⁶ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 10.

⁸⁷ Haluk Bilgesay, “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma”, *Türk İdare Dergisi*, s. 130

⁸⁸ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 115-117 [vurgular bana ait].

rilmesi eğiliminin mevcut olmadığı, bu bakımdan müteşebbislere yol gösterecek bilgi ve sermaye(yi) sağlayacak örgütün ancak hükümet" olduğu belirtilir.⁸⁹ Bu yapı 1930'lu yıllara kadar varlığını korumuştur.

Sanayi ve Maadin Bankası yerine, 1932 yılında Temmuz Kararları adı ile anılan sekiz kanunun ikisi ile Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ve Sınai Kalkınma Bankası (SKB) kurulur. Sanayi ve Maadin Bankası'nın o güne taşıdığı sanayi ve bankacılık sektörlerini birarada tutan yönetim modelinin reddine dayanan DSO ve SKB'ni hayata geçiren ikili yapı 1932 yılında kurulur. Bu uygulamanın düşünsel temelleri ise daha önce atılmıştır. Banka ve sanayi sermayesinin ayrı örgütlenmesi gerekliliği tezi ilk olarak 1931 yılında, CHF programının sanayi bölümü için görüş yazan Sanayi Umum Müdürü Şerif Önay'ın tespitleri arasında yer almaktadır. Şerif Önay, raporda, hammadde devleti olmanın ötesine geçilmesi ve ithal ikameci modelin geliştirilmesi gerekliliğinden, bu doğrultuda korumacı ekonomi politikasının izlenmesi, gümrük duvarlarının örülmesinden bahsetmekte ve eklemektedir: "Sanayi Maadin Bankasının başarısızlığı nedeni ile banka ve sanayi ofisleri ayrılmalı."⁹⁰ Bu tespit 1932 yılında adı geçen iki Kanun, DSO ve SKB'nin kurulması kanunu ile hayata geçmiştir.

1932 yılında yürürlüğe giren DSO ve SKB, bankacılık ve sanayi sermayesinin birlikteliğinin tekelleşmeye yol açtığı ve sanayi sermayesinin bankacılık sermayesinin tahakkümü altına girmesine neden olduğu savı üzerinden plancı-devletçi görüşün uygulaması olarak ortaya çıkar:

"Özel çıkar dediğimiz şeyler devam ettikçe sahaları genişliyor. Kütleleri kapsayan ve onların arasında ortak çıkar haline dönüşüyorlar. Bu müşterek menfaatlerin çoğu ferdi menfaatlerin idaresine mahsus teşekkül eden *anonim şirketlerin* eline düşmüştür. *Sanayi kapitali de banka kapitallerinin zorlu egemenliği altına girmiştir.* Bunlar iktisadiyatta sahası genişleyen müşterek menfaatleri, ferdin bencilliğinden esinlenerek idare etmek vaziyetini yaratmışlardır. İşte, [1929] buhranın esası buradan çıkmıştır."⁹¹

Mustafa Şeref Bey'in kişiliğinde somutlaşan plancı-devletçilik, sanayi ve bankacılık sektörünün tek çatı altında ve birlikte hareket etmesine dayanan bir düzenin yaratılmasını, sömürü ilişkilerinin doğması ve bunun sonucunda *sınıf* çatışmalarının alevlenmesi endişesi ile reddetmektedir. Çünkü, banka ve sanayi sektörünün birlikte hareketi sanayinin bankacılığın tahakkümü altına girmesine neden olacaktır,

⁸⁹ Eroğlu, *a.g.k.*, s. 32.

⁹⁰ İkin ve Tekeli, *a.g.k.*, s. 146-147.

⁹¹ Mustafa Şeref Özkan'ın konuşmasından aktaran Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.91.

bu nedenle hem sanayileşme hamlesi istenen şekilde gerçekleştirilemeyecek, hem de ortaya çıkacak anonim şirketler aracılığı ile sömürü düzeni büyüme imkanı bulacaktır. Bankaların sanayi üzerinde kuracağı denetim ya da tahakküm çeşitli yollarla mümkün olmaktadır, bunların başında da, bilgi ve kaynağın kontrol edilmesi ile gelen denetiminden söz edilebilir: “Banka işlemleri sayesinde, cari hesaplar ve öteki mali işlemler sayesinde bir avuç tekelci, ilkin şu ya da bu kapitalistin durumunu *tam tamına bilmek*, ardından onları *denetlemek*, ardından krediyi genişleterek ya da kısarak, kolaylaştırarak ya da güçleştirerek onlar üzerinde etkili olmak ve sonunda kaderlerini *bütünüyle belirlemek*, işletmelerinin gelirlerini saptamak, onları sermayeden yoksun bırakmak ya da hızla ve büyük ölçüde artmasını sağlamak vb.”⁹² Bankacılık hem üretimi pompalamakta, hem de birikimin özü olan sanayi sermayesini yedeğine almaktadır.⁹³ Hızlı sanayileşme hedefine kilitlenen Türkiye, bu nedenle sanayi sermayesinin banka sermayesinin tahakkümü altına girmesini mazur göremeyecektir.

DSO ve SKB yapısı özel sermayenin tepkisi nedeni ile uzun ömürlü olamamıştır. SKB’nin kurulması devasa boyutlardaki yatırımların finansmanının tek elde toplanması, Türkiye İş Bankası’nın geri plana itilmesinin ve finans sektörünün devlet kontrolü altına girmesinin altyapısını hazırlayacak bir mekanizma olduğu için baştan sert tartışmalara neden olmuştur. Diğer taraftan, DSO’nun kurulması ile sanayi yatırım ve fabrikalarını denetlemek ve izin almak yetkisi bu kurumda toplanmaktaydı.⁹⁴ Bu nedenle de “sanayi sektörünü esas olarak özel firmalara dayanan bir sektör olmaktan çıkarmaya yönelmiş, sosyalizan bir fantezi” olarak anılmaktadır. Yahya Sezai Tezel, bu girişimi, siyasi kadronun *radikal devletçiliğe sürüklenme istidadı taşıyan bir kadının varlığına işaret* olarak yorumlar.⁹⁵

Mustafa Şeref, Merkez Bankası’nın kurulması sırasındaki Türkiye İş Bankası-Hükümet arası tartışmaları işaret ederken de, piyasacı-devletçiliğin bankacılık sektörünü besleyici karakterine vurgu yaparak, “bu anlayış(ın), devleti, ekonomideki *kaynakları toplayarak özel*

⁹² Lenin, *Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 1998, s. 41.

⁹³ A.k, s. 91

⁹⁴ Tezel, a.g.m.

⁹⁵ A.k, s. 12

sermayeye aktaran bir merkez olarak görme anlayışından⁹⁶ doğduğunu savunmaktadır. Celal Bayar ise bankacılık sektörünün en önemli kurumunun genel müdürlüğünden ekonomi politikasının karar merciine getirilmiştir. Bu nedenle, bankacılık sektörünün Celal Bayar modelinde öncü olması tesadüf değildir. Bu doğrultuda, 1933 yılında devletçilik kendi yönünü belirlemiştir, bu yeni yönde “birikim, (1) *bankalarda*, (2) *bankaların söz sahibi olacağı* bir biçimde devlet sanayi kuruluşlarında gerçekleşecektir. Birikimin can damarı devlet sanayidir. Fakat *sana-yi bunu bankalarla* paylaşacaktır.”⁹⁷ Bu yeni yön, DSO ve SKB’nin tasfiyesinin ardından yerine kurulan Sümerbank Kanunu’nda kendini göstermiştir. Sümerbank, planlamanın hem finansman hem yatırımlarının merkezi konumuna getirilir.

Sümerbank adında somutlaşan yeni yapı aslında pek de yeni değildir. 24 Ocak 1933’de Cumhuriyet’te yayınlanan bir haber piyasacı-devletçiliğin ürünü Sümerbank’ın, 1930 yılı öncesinde uygulanan serbest piyasacı politikanın ürünü olan Sanayi ve Maadin Bankası’na denk olduğuna işaret etmektedir: “Meclise göre devlet sanayinin tesis ve idaresinde ticari teşebbüslerde gözetilen esaslara riayet edilmesi lüzumuna işaret ederek devletin rolünü sermaye ve tekniği sanayinin tesisinde *mutavassıtlık* rolü olarak muvakkat bir zaruret diye ifade etmektedir. Meclisin bu noktai nazarı devlet sanayiciliğini daimi bir devlet vazifesi olarak kabul eden Sanayi Ofisi Kanununun ziyade Sanayi ve Maadin Bankası Kanununun istinat ettiği ana prensibe müstenittir.”⁹⁸ Piyasacı-devletçilik, halkçı-devletçilikten uzaklaşmayı hedef olarak benimsemekte; devletin sermaye yokluğu nedeni ile milli tasarrufun toplanması ve sanayinin ve tekniğin gelişmesinde⁹⁹ yardımcı olacak yegane *araç* olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu nedenle, devlet işletmeciliği geçicidir, ya işletmeler özele devredilecek, ya da teşvikler ile tasarruflar özele aktarılacaktır.

Mustafa Şeref Özkan döneminde endişe yaratan devlet müdahalelerinin genişlemesine asıl olarak Celal Bayar döneminde rastlanmakta, 2262 sayılı Sümerbank kanunu kuruluşa bütün sanayi hayatına fiilen müdahale edebilmek olanağını vermektedir. “Sümerbank’ın kuruluşundan pek az sonra beş senelik sanayi planının en mühim işleri bu

⁹⁶ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.144.

⁹⁷ A.k, s.144.

⁹⁸ Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi ...*, s. 20-21.

⁹⁹ Boratav, *100 Soruda Türkiye’de ...*, s. 173.

bankaya tevdi edilmiştir ve takriben 44 milyonluk bir kıymet ifade eden tesislerin kurulması, yönetimi Sümerbank'a verilmiştir."¹⁰⁰ Fakat buna rağmen neden özel sektörde hiçbir memnuniyetsizlik görülmemektedir?

Piyasacı-devletçiliğin somutlaştığı Sümerbank¹⁰¹ modelinde bankanın sermayesinin yarısını özel sektöre kredi vermeye zorunlu tutulduğu görülmektedir: "Sümerbank zorunlu olarak sermayesinin yarısını özele kredi için kullanacak"tır.¹⁰² Bunun hemen altındaki satırlarda ise "Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzua tahsis edilen kısmını başka işlerde kullanmaması İktisat Vekaletince büyük bir hassasiyetle yakından mürakabe edilecektir" denilmektedir.¹⁰³ Bu nedenle, Sümerbank Kanunu ile önerilen model de "özel kesimden kaynak çekmeyen fakat özel kesime kaynak yaratan, destek ve ortak olan bir örgütlenmedir."¹⁰⁴ Sümerbank Kanunu'nun girişinde "milli sanayi inkişafına amil olmaktan ziyade, sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri"¹⁰⁵ yaptığı söylenen DSO'nun tersine, Sümerbank *geçici* bir devletçiliğin aracıdır. Günümüze ışık tutan Sümerbank'ın özelleştirilmesinin önünü açan kanuni düzenlemeler ile Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikaların hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi uygun görülmüştür.¹⁰⁶

"Sümerbank, devralacağı ve sermayesi tamamen devlete ait fabrikaları devir tarihinden itibaren bir sene zarfında mütehassıs heyetler marifeti ile takdir ettirilecek son haldeki hakiki kıymetleri ile mahdut mesuliyetli ve kendisine bağlı şirketler haline koymaya mecburdur.

Hükümetin teklifi üzerine umumi heyetçe verilecek karara göre bu hisse senetlerinin kısmen veya tamamen Türk eshas (şahısları) ve müesseselerine satılması caizdir."¹⁰⁷

Görüldüğü gibi, plancı-devletçiliğin 1929 öncesi ekonomi politikasından bir kopuşu temsil ettiği iddia edilebilecekken, piyasacı-

¹⁰⁰ Muhlis Ete, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", *Türkiye İktisat Kongresi İstanbul Kasım 1948*, IV. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler, s.158, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-3.pdf> (Erişim tarihi: Mayıs 2008).

¹⁰¹ 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı Kanun ile kurulmuştur.

¹⁰² Sezen, *a.g.k.*, s. 151.

¹⁰³ Ete, *a.g.m.*, s. 158.

¹⁰⁴ Sezen, *a.g.k.*, s.151.

¹⁰⁵ Sümerbank Kanununda gerekçede Devlet Sanayi Ofisi'nden bahisle (1932 Eylül). Boratav, *100 Soruda Türkiye'de ...*, s. 217.

¹⁰⁶ Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde ...*, s.107.

¹⁰⁷ 3 Haziran 1933 gün ve 2262 Sayılı SÜMERBANK Kanununun 11'inci maddesi ve 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşekküllerinin İdare ve Murakabesi Kanunu.

devletçilik bir geri dönüş niteliği taşımaktadır. 1929 dönemi öncesi teşvik ve himayeye yaslanan yerli sermaye, bu teşvik ve kaynak aktarımının son bulmasının işaretlerini gördüğü plancı-devletçiliğin karar merkezinden indirilmesi ve yerine kendi temsilcilerinin yerleştirilmesi amacıyla mücadele vermiştir.

SONUÇ

Liberalizmin yeniden çağrıldığı günümüzde, neo-liberal politikaların meşruluğu amacıyla tarihin yeniden yorumlandığı açıktır. Bu doğrultuda, hüküm süren tartışmalarda öne çıkan ezberlerin tartışmaya açılması gerekmektedir. Bu ezberlerin başında, neo-liberal politikalar tarafından 1930'lar ile benimsenen devletçiliğin sosyalizan bir dönem ürünü olarak gösterilmesi gelir. Günümüzde *uygulamada* kurumlar ile birlikte ortadan kaldırılan model piyasacı-devletçiliktir. Bu nedenle, günümüz tasfiye süreci, "sosyalizan fantezi"nin yenilgisi değil, devleti kapitalist birikimin aracı olarak gören piyasacı-devletçiliğin uygulamadan kaldırılışı; esas olarak kuruluşunda öngörüldüğü gibi gerçek sahiplerine yani özel sektöre devridir. Ne var ki, 1980'li yıllardan sonra gerçekleştirilen "özel sektöre devir", küreselleşme döneminde gerçekleşmiştir. KİT'lerin tasfiyesi, alıcı özel sektörün büyük ölçüde yabancı şirket ve bankalardan oluşması nedeniyle, muhtemelen 1930'lu yılların piyasacı-devletçilerinin ve bunların başında bulunan Celal Bayar'ın o yıllarda hesaba katmadığı bir sonuçtur.

Gelinen noktada, özelleştirmeler ile 1930'lu yıllarda halkın tasarrufları ile kurulan ancak sermayeye kaynak aktarma aracı haline getirilen ya da getirilmeye çalışılan KİT'ler ile hesaplaşmaktadır. Nitekim, en çok KİT, devletçiliği geçici gören modelin savunucusu Demokrat Parti döneminde kurulmuştur.¹⁰⁸ Bu hesaplaşmada tasfiye edilene ruhu verene özne, fikren bu yapılar ile bağı çoktan koparılmış bir modeli suçlu ilan ederek yok etmektedir.

Diğer taraftan, tek parti döneminin tek düşünsel mirasta eritilmesi söz konusudur. Ne var ki, siyasal iktidarda tek partili bir yönetimin konusu olduğu ele alınan dönemde, iktidarın kendi içerisinde muhalefeti de taşıdığı görülmektedir. Önemli siyasal bir ayrışmaya denk gelen devletçilik modelleri arasındaki fark, bu dönemde değil fakat çok partili hayata geçiş ile net bir şekilde görünür hale gelir. İki yıllık iktidarından

¹⁰⁸ Sezen, *a.g.k.*, s. 6.

sonra plancı-devletçiliğin yerine yerleşen piyasacı-devletçiliğin başını çeken Celal Bayar'ın, aradan çok zaman geçmeden yeni siyasal hareketin başı olarak tarih sahnesinde durduğu ve Demokrat Parti'nin iktidarı ile plancı-devletçilik döneminin kazandırdığı her kanun-örgütlenme yapının ya tasfiye edildiği, edilemeyenlerin de etkisizleştirilmeye ve farklı içeriklerle doldurulmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu dönemdeki çıkar çatışmalarını anlamak, devletçiliğin içeriğini daha rahat kavramayı ve bugüne kadar etkisi süren önemli deneyimlerin daha açık/anlamlı bir zeminde tartışılmasını sağlayacaktır.

Döneme ilişkin bir diğer ezber de, dönemin sınıfsız toplum anlayışının benimsenmesinde görülür. Bu dönemde, sınıfsal bir çatışmanın net olarak görülebileceğinden bahsetmek mümkün görünmese de finansal sermayenin meclis gündemine taşınan çıkarları oldukça yerleşmiş ve iktidarı ele geçirmiş gözükmektedir. Bu nedenle, sınıfsız toplum bir amaçtır, gerçeklik değil.

Son olarak, belirtilmesi gereken, politikanın taşıyıcısı örgütsel yapıların politikalara dair öne çıkarttıklarının önemidir. DSO ve SKB modelinde örgütlenen plancı devletçilik, bu kurumlara devletin tanımlanan işlevi doğrultusunda gücün yoğunlaştığı kalıcı bir merkez niteliği kazandırırken, piyasacı-devletçilik bu merkezi iktidara gelir gelmez dağıtır. Piyasacı devletçilik, Sümerbank modeli ile finans ve sanayi sermayesinin birlikteliğini gerçekleştiren sektörel bir yapı kurar. Bu merkezin özgörevi ise sermayenin özel sektörde birikmesinin önündeki engelleri kaldırmak ve sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamaktır.

Görüldüğü gibi, günümüzde tasfiye edilmekte olan devletçilik, siyasal ve yönetsel yapısı ile özel sektör girişimciliğinin aleyhine işleyen bir politika olmaktan uzaktır. Aksine, sermaye birikiminin önünü açıcı karakter taşır. Tam da bu nedenle, bireysel teşebbüsleri kısıtlayıcı değil, teşvik ve himaye edici bir rol oynamıştır. Bugün ise, küreselleşme süreciyle doğan “yeni dünya düzeni”nde, özgörevini de [kendini üretebilen yerli - özel sermaye yaratma] başaramadan devrini tamamlayıp sahneden çekilmektedir.

KAYNAKÇA

Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

Altıparmak, Aytekin, “Türkiye’de Devletçilik Döneminde Özel Sektör Sanayiinin Gelişimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 2002.

- Bilgesay, Haluk, "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı ve Planlı Kalkınma", *Türk İdare Dergisi*, S. 453, Aralık 2006.
- Boratav, Korkut, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, Yelken Matbaası, Ankara, Mart 1974.
- Çınar, Tayfun, "1932: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", içinde Birgül Ayman Güler (ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, TİDATA, AÜ SBF Kayaum, Ankara, 2007, s. 303-413.
- Ete, Muhlis, "Türkiye'de Devlet İşletmeciliği", *Türkiye İktisat Kongresi İstanbul Kasım 1948*, IV. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi Konusunda Kongreye Sunulan Tebliğler, s.158. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/iktisa48/ikt48-3.pdf> (Erişim tarihi: Mayıs 2008).
- Güler, Birgül Ayman, "Otuzlu Yıllarda Yönetim", içinde Birgül Ayman Güler (Ed.), *Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 1-20.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge, 2. Baskı, Ankara, 2005.
- Derin, Haldun, *Türkiye'de Devletçilik*, Çituri Biraderler, İstanbul, 1940.
- Kocabaşoğlu, Uygur vd., *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Acar Matbaası, İstanbul, Aralık 2001.
- Kuruç, Bilsay, "AKP'nin varlık nedeni olan Anglo-Sakson modelinin sonuna geldik", *Sol*, S: 247, 12 Aralık 2008.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, Aralık 1987.
- Kuruç, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Mayıs 1963.
- Lenin, V.I., *Kapitalizmin Son Aşaması Emperyalizm*, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 1998.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1 Aralık 1999.
- Unakıtan, Kemal, "Satıyoruz satıyoruz bitmiyor ne komünist ülkeymişiz", *Hürriyet*, 15 Temmuz 2007.
- Özelmas, Ekrem, *Devletçilik ve Türkiye'de Tatbikatından Sümerbank*, Sümerbank Yayınları, Nisan 1963.
- Sezen, Seriyi, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, TODAİE Yayın No. 293, Ankara, Mayıs 1999.
- Somel, Ali ve Cengiz Ekiz, "Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışında Değişme", AÜ SBF GETA Tartışma Metinleri, No. 81, Ocak 2005.
- Soyak, Alkan, "Türkiye'de İktisadi Planlama: DPT'ye İhtiyaç Var mı?", *Doğuş Dergisi*, 4 (2), 2003.
- Süreyya, Şevket, "Programlı Devletçilik", *Kadro*, Sayı: 34, Teşrinevel 1934.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Devletçiliğin Oluşumu*, ODTÜ İİBF Yayın No: 39, Sinem Matbaası, Ankara, 1982.
- Tezel, Yahya Sezai, "1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de İktisadi Devletçilik Tarihindeki Yeri", *TÜSİAD Görüş Dergisi*, Kasım 1993.
- Tör, Vedat Nedim, "İktisatta İstiklal", *Kadro*, Sayı: 22, Teşrinevel 1933.
- Tüzün, Gürel, "Bunalım, Ekonomi Politikaları, Planlama ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, ODTÜ İİBF, Ankara, 1981.
- Vedel, Georges, *Siyasal İktidar ve Planlama*, Çev: Prof. Dr. H. Topçuoğlu, Prof. Dr. M. Kapani, AÜ Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanından Ayrı Baskı, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1966.